

Bodor Anikó

NÉHÁNY TÍPUS A VAJDASÁGI MAGYAR NÉPZENE RÉGI RÉTEGÉBŐL

A jugoszláviai Vajdaságban mintegy 340 044 főnyi magyar népesség él nagyobb tömbökben vagy szórványokban a hajdani Bécs-Bodrog (részben Csongrád), Szerém és Torontál (részben Temes) megyékben, a mai Bácska, Bánát és Szerémség területén. A vidék magyarsága a török megszállás alatt szinte teljesen kipusztult. A magyarok újratelepítése csak az 1700-as évek közepétől folyt Magyarország szinte minden megyéjéből, legfőképpen a túlnepesedett északi megyékből. A Dunamellékére és a Szerémségbe dunántúli telepések érkeztek, de Bácskertes lakóinak egy része a felföldi Nyitra megyéből származik. A bácskai magyarok főként a Jászságról, Palócföldről, Nagy- és Kiskunságról, stb. érkeztek. A szegedi ő-zó nyelvjárást beszéli az észak és közép-bánáti és észak-bácskai települések egy része még ma is, ugyanakkor nagy számban jöttek ide felvidékiek is. A múlt század végén, az Al-Duna szabályozásakor három bukovinai falu létesült Pancsova környékén. A tarka eredetű magyarság mára már viszonylag egységes, csak részben őrzi származásának jellegzetességeit, ezeket is különböző mértékben. Az al-dunai székelyek etnikai elszigeteltségükben szívósabban ragaszkodnak a bukovinai néphagyományokhoz, mint más vajdasági vidékek. A századforduló körül valamennyi falu levetette népviseletét, de a Duna menti Bácskertes, Doroszló és Gombos napjainkig megőrizte. A nyelvjárási sajátosságok viszonylag ellenállóbbak a városiasodási igény és az iskola nyelvjárásellenes hadjárataival szemben. Az idősebb falusiak beszédéből sokszor könnyen megállapítható származásuk.

A vidék zenefolklor-kutatásának első lépéseit Bartók neve fémjelzi. Bartók Béla 1900-ban ugyanis néhány napig Horgoson (Csongrád megye) tartózkodott, és kb. 40 helyszíni lejegyzést készített. Gyűjtésének mintegy fele műdalos anyag, egyes darabjait *A Magyar Népzene Tára* kötetekben közölték. A vajdasági magyar népdalok feltárásában különböző szakemberek és amatőr gyűjtők jeleskedtek századunk közepe tájától, elsősorban Kiss Lajos, a zombori származású népzene kutató, Király Ernő, az Újvidéki Rádió Magyar Népzenei Osztályának munkatársa, az újvidéki Hungarológiai Intézet folkloristái és a Zentai Múzeum köré tömörült amatőr gyűjtők. Az eddigi kiadványok és a jelen pillanatban alakulóban lévő népzenei archívum anyagának alapján lassan körvonalazódnak a vajdasági magyar népdalkincs jellemzői annak ellenére, hogy a gyűjtőtérképen még meglehetősen sok a fehér folt, sőt a kutatott területeket sem tárták fel egyformán.

A még élő népzeneben az általánosan elterjedt új stílus uralkodik, de a népzene régi rétegének dallamaiban tükröződik a vajdasági magyarság tarka eredete. A Bartók megállapította négy népzenei nyelvjárásból Vajdaságban három is megtalálható: az alföldi, mely egyben meghatározója is ennek a területnek, a dunántúli a bácskai Dunamente falvaiban és Szerémségben, végül az erdélyi az al-dunai székely falvakban. A bácskertesiek felföldi eredete a negyedik dialektust is sejteti, de ezt eddig még nem sikerült kimutatni. Mindenesetre a Duna menti hagyományokban Bácskertes sajátos helyet foglal el. Csak itt található dallamtípus a „Kurta farkú fecske” kezdetű táncdal (1. sz. kottapélda).¹ A nálunk csak Bácskertesről előkerült „Béres vagyok, béres” kezdetű, kis szótagszámú, külső formára új stílusú, de belső tartalmában a régi stílus jegyeit mutató dal viszont a Dunántúlra jellemző² (2. sz. kottapélda).³ A bácskai Duna mente legfontosabb egyezései a Dunántúllal a lánykörtáncokban (Doroszlón *csiraj*, Gomboson *tüsköm*) mutatkoznak. Dallamaik igencsak vegyesek, mint például a „Rozmaringszál felsiet az ég felé” kezdetű nagy alföldi típus Duna menti változata (3. sz. kottapélda),⁴ vagy a meglehetősen széles körben elterjedt „Kiszáradt a bodzafa” kezdetű (4. sz. kottapélda),⁵ de sok egyéb régi és új stílusú népdal, sőt gyakran műdallam is.

Az alföldi dialektus legszebb példáit nálunk a parlando tempójú pásztordalok, rabénekek képviselik. Ezek közül két, mai napig is gyűjthető típus roppant népszerűsége szinte minden más azonos sorszerkezetű régi stílusú dallamot kiszorított a használatból oly mértékben, hogy két „fődallamról” beszélhetünk (5. és 6. sz. kottapélda).⁶ A régi stílus ugor rétegét példázza a következő rabének, melynek kevés 12 szótagú változatát ismerjük (7. sz. kottapélda).⁷ A *Szeretet próbája* balladát („Mérges sárkánykígyó”)⁸ is éneklük rá, más adatok Barna Petyi balladájára („Jó ló volt a fakó”) utalnak. Valamennyi változat, egy gombosi rabének kivételével,⁹ észak-bánáti. Jóval számosabbak azok a változatok, melyek a 12 szótagú sorszerkezetekből alakultak önálló 6 szótagos formákká (8. sz. kottapélda). Egyelőre főleg Észak-Bánátból és Észak-Bácskából kerültek elő leginkább mint rabénekek, balla-

¹ Ld. az MNT VII. kötetének 33. típusát, 410–413. sz. Forrása Paksa–Németh: 8. sz. Lemezen MNZA IV. 1. 3. c.

² Ld. Kodály–Vargyas: 44. sz.

³ Forrása Bodor: 107. sz.

⁴ Ld. MNT VI. kötet 14. típus, ún. „Kék ibolya, ha leszakítanálak”. Forrása MNT VI: 681. sz.

⁵ Ld. MNT X. kötet 125. típus. Forrása Paksa–Németh: 10. sz. Lemezen MNZA IV. 1. 4. a.

⁶ Az 5. számút ld. MNT VII. kötet 45. típus, jelenleg több mint 80 változatát számoltuk össze. Forrása Paksa–Németh: 107. sz. Lemezen MNZA IV. 5. 4. a. A 6. számút ld. MNT IX. kötet 73. típus, jelenleg több mint 50 változatát tartjuk számon. Forrása Burányi 15. sz. Lemezen VMND B 2/a

⁷ Ld. MNT X. kötet 95. típus. Forrása MNT X. 46. sz.

⁸ Ld. MNT X. 47. sz.

⁹ Ld. MNT X. 43. sz.

dák, ritkábban szerelmi dalok. Egykori népszerűségükről tanúskodnak a velük felhangzó obszcén szövegek csakúgy, mint a kubikos és paprikahasító nóták. A dallamváltozatok 6 szótagú szövegsorai olykor úgy viselkednek, mintha 12 szótagú sorok volnának, ahol ráadásul a felező cezúrát sem tartják tiszteletben.¹ Ritka darabnak tartja Vargyas Lajos a következő rabéneket,² melynek ezidáig csupán két változatát ismerjük Észak-Bánátból (9. sz. kotta-példa).³

Az itt bemutatott ötfokú és diatonikus dallamtípusok mellett akad még jónéhány egyéb típuskategória is az alföldi népzenei nyelvjárás vajdasági részlegében, mint például a hypo⁴, akusztikus⁵ és fríg⁶ hangsorú dallamok, szaffikus formák⁷ és számos kupola szerű dallamvonalat leíró alakulat.⁸

Az al-dunai székelyek az erdélyi dialektus bukovinai hagyományait őrizték meg szinte napjainkig. Itt is beszélhetünk két „fődallamról”, mert ezek roppant népes variánsköre mellett a többi, szerényebb változatmennyiségben képviselt típus szinte elhalványul. Többnyire keservesként hangzik fel mindkettő. A fődallamok egyike az 5. számú kottapéldánk bukovinai változata, a másik felező 12 szótagos sorokból álló strófa, az ugor réteg képviselője. Főzárata leginkább a szekund, de lehet az alaphang is (10. sz. kottapélda).⁹ Főként lakodalmas funkcióban szerepel a következő „bukovinai dudanóta”, melynek egyes változatai olykor 6/8-os lüktetésűek (11. sz. kottapélda).¹⁰ Az al-dunai székelyek számos más régi népdalt is őriznek, így a vajdasági magyar népzene egyedi színfoltját képviselik.

A vajdasági magyarság népzeneje – sajátos történelmi körülmények folytán – nem árasztja a becses műalkotások olyan tömegét, mint azt más archaikusabb területek esetében megszoktuk. Feltárt értékei mindazonáltal nem csak egyenértékű változatokkal, de új típusokkal is gazdagítják a magyar népzene egészét.

¹ Ld. a 8. számú kottapélda 2. versszakát. Forrása Burány: 56. sz. Az önállósult 6 szótagú formáknak jelenleg mintegy 30 változatát tartjuk számon, csupán egy gombosi van közöttük. Vargyas Lajos véleménye szerint (Hungarológiai Közlöny 32. sz. 134. l.) ritka darab, melynek változatai Szeged környékén kívül csak Somogyból és Zalából kerültek elő. Az eddig megismert 30 változat hátterében vidékünkön nem tűnik különleges ritkaságnak ez a dallamtípus.

² Hungarológiai Közlöny 32. sz. 134. l.

³ Forrása Burány: 45. sz. Lemezen VMND B 3/b.

⁴ Pl. Kodály–Vargyas: 238. sz. Sok változatban került elő nálunk.

⁵ Pl. Paksa–Németh: 108. sz. Lemezen MNZA IV. 5. 4. b.

⁶ Pl. a Duna menti *Széles a Duna* párosító (Kiss: 336. és 337. sz.), vagy a Duma menti fríg *Révész dalok* (Kiss: 14., 145., és 146. sz.) és ezek észak-bánáti dór hangnemű párhuzamai (Burány: 112. sz., Paksa: 48., 51. sz.)

⁷ Pl. Járdányi I. 51

⁸ Pl. Járdányi I. 190–194, 197, 203–205, 220, 223, 225

⁹ Típusa Járdányi I. 139. Forrása Kiss–Bodor: 69. sz. Lemezen VMND B 5/b

¹⁰ Ld. MNT X. 94. típus. Forrása MNT X. 18. sz. Lemezen VMND B 5/d. További változatait ld. Kiss–Bodor: 82–85. sz.

KOTTAPÉLDÁK

1.

Adatközlő: Janovics Jánosné Nagy Erzsébet (67)

Hely: Bácskertes (Bács-Bodrog) – Kupusina (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Kiss Lajos, 1960. X.

Giusto ♩ = 132

1. Kur-tá fár-kú fecs - ke, Bács - ká - i mē - nyecs - ke,
Hogy tud-tál te i - de - jën - ni Ez i - de - gën fëld - re?

2. Nem jöttem én gyálog,
Dráva vize hozott,
Bábám csálfá szémeivel
Idecsalogátott.

2.

Adatközlő: Péter Pálné Szurap Ilona (81)

Hely: Bácskertes (Bács-Bodrog) – Kupusina (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Bodor Anikó – Bodor Géza, 1972.

Parlando ♩ = 100

1. Bé-rës va - gyok, bé - rës, Mår el is sze - géd - tem.
Jën az új esz - ten - dé, Jën a sze - kër ér - tem.

2. A gulyám a rétem,
Birkám a vetésen.
Sajnálom ekémet,
Cifra isztékémet.
3. Cifra isztékémet,
Zsuzsi szeretémet.
Taligám a borozdába,
Én még a kocsmába.

3.

Adatközlő: Kálóczi Imréné Tamaskó Éva (30)

Hely: Gombos (Bács-Bodrog) – Bogojevo (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Kiss Lajos, 1938. XII.

Giusto ♩ = 144

1. Roz - ma - ring - szál föl - si - et az ég fe - lé,
Jaj, de ré - gën vol - tam a sze - re - tőm - nél!
Majd el - mē - gyök es - té - re, ha ső - tét lēssz,
Majd h'az é - gën két ra - gyo - gyó csil - lag lēssz.

2. Azt gondold, bánom, rózsám? Nēm biz én,
Hogy tētőled mēg kell válnom az idén!
Mēgkerülöm kis Bogoját, élég nagy.
Vagyok ojan lējány, mint tē legény vagy!

4.

Adatközlő: három asszony

Hely: Gombos (Bács–Bodrog) – Bogojevo (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Kiss Lajos, 1969. III.

Giusto ♩ = 112

1. Ki - szá - radt a bod - za - fa, Hol há - lunk az ic - ca - ka?
 Vagy ná - la - tok, vagy ná - lunk, A - hol szép lányt ta - lá - lunk.

2. Majd meglássuk estére
 Ki ül az ágy szélére.
 Szőke-é lész vagy barna,
 Vagy a szívem fájdalma.
3. Piros alma csutája,
 Sebés a babám szája.
 Még kell annak gyógyulni,
 Ha még akar csókulni!
4. Piros alma, gömbölyű,
 'zEnyém vagy té, gyönyörű.
 'zEnyém vagy té, nem másé,
 Nem az édesanyádé.
5. Kis ómárjom kis kulcsa,
 A mi papunk de furcsa!
 Este ményecskékhez jár,
 Másnap arról prédikál.

5.

Adatközlő: Gyarmat György (72), pásztor

Hely: Horgos (Csongrád) – Horgoš (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Kiss Lajos, 1972. VII.

Parlando ♩ = 80

1.)

1. E - sik e - ső, haj - na - lo - dik,

2.)

Há - tas lo - vam á - gas - ko - dik.

3.)

Há - rom boj - tár jó bort i - szik,

4.)

A szám - a - dó ká - rom - ko - dik.

5.)

A szám - a - dó ká - rom - ko - dik.

1.)

2.)

3.)

4.)

5.)

6.)

2. az Egyik iszik Cserepesbe,
A másik meg fönt Mérgesbe.
A harmadik a Csurgóba,
Gulya, ménes csavargóba.
hej de A harmadik a Csurgóba,
Gulya, ménes csavargóba.

6.

Adatközlő: Balázs István (68), juhász

Hely: Oromhegyes (Bács–Bodrog) – Trešnjevac (Vajdaság)

Gyűjtötte: Tripolsky Géza, 1971. II.

1. Nem akar a vezérürüm legelni,
Rézkolompját jaj, de búsan zörgeti!
Idegën szagot éröz a pusztában,
Hátratekint, hat zsandár jön utánam!

Parlando-rubato

1.)
2.Boj-tár paj-tás, nyer-geld lë a sza-ma-rad,
Vas-ba të-szëm mi-gyár a két ka-ro-dat!

2.)
De én ad-dig el nem mék a nyá-jam-tul,
Még szám-a-dóm ki nem jön a csár-dá-bul!

1.) 3. 2.) 3.

3. Káplár uram foga a szíjkancsikát,
Végigvári bujtár bodor subáját.
– Káplár uram, mæg në üssön kend többet!
Bizonyomra mondom, leverëm kendët!
4. Erre (a) szóra azt feleli a káplár:
– Hová való születés vagy, te bojtár?
– Kiskun megye, Ilova az én hazám,
Ëgy pusztába nevelkëdtem föl árván.
Ëgy erdőben nevelkëdtem, mint a gomba,
Loptam lovat kilenc éves koromba.

7.

Adatközlő: Móra Lajosné Fehér Vera (61)

Hely: Szaján (Torontál) – Saján (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Paksa Katalin, 1968. X.

1. Harminc esztendeje, negyvenedik járja,
De sok vizet hordtam a rabok számára,
De sok vizet hordtam a rabok számára.

Parlando $\text{♩} = 120$

A fegy-há-zi u-rak har-minc-ket-ten van-nak,
Mind a har-minc-ket-ten ró-lam ta-nács-koz-nak.
A har-minc-har-ma-dik a ne-ve-met ír-ja,
A har-minc-ne-gye-dik bű-nö-met szám-lál-ja.

3. Úraim, uraim, fegyházi uraim!
Kár vóna még nekem akasztófán csüngni.
Kár vóna még nekem akasztófán csüngni,
Pamukszél gatyám a szélnek lebögtetni.
Pamukszél gatyám a szélnek lebögtetni,
Két sarkantyús csizmám szélnek összeverni.

8.

Adatközlő: Károly Jánosné Döme Klára (52)

Hely: Zenta (Bács-Bodrog) – Senta (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Burány Béla, 1974. IX.

Parlando

1. Fúj - do - gál a szel - lő É - szak - nyu - gat fe - lű
Rossz hí - rē - ket hal - lok Ba - bám sor - sa fe - lű.

2. – Hallottad-é hírét a Mátrai hegységnek?
Hát a híres szegedi Csillagbörtönnek?
3. – Hallottam, hallottam, szenvedtem is benne.
Három esztendeig vasra vótam verve.

9.

Adatközlő: Harkai Sándorné Jaksa Erzsébet (68)

Hely: Magyarpadé (Torontál) – Padej (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Burány Béla, 1973. V.

Parlando $\text{♩} = 106$ cca.

Hal - lot - ták - e hí - rét Szeg - vár vi - dé - ké - nek,
Ku - ruc part - ján le - vő Sö - tét tőm - lő - cé - nek?

2. Abba van egy személy,
De mögesött szegény!
Kilenc esztendeje,
Míúta rab szegény.

3. A jó édősanya
Sírva jár utána:
– Lányom, édös lányom,
Mikor gyüsz mán haza?
4. – Akkó lösz énnékem
Hazamönetelöm,
Maj ha egy szëm búza
Száz köröszöt teröm!
5. Tudod, édösanyám,
Hogy az nem lösz soha.
A jó Isten tudja,
Mikor mögyök haza!
6. Amott van egy kis ház,
Árgyélus a neve,
Amit abba főznek,
Kesere a leve.
7. Abba van egy asztal,
Búvã megterítve,
Azon van egy pohár,
Méröggel van tele.
8. Akárkié légyen
Az a teli pohár,
Csak én értem jönne
El a mérges halál!
9. Angyal-ë vagy madár,
Ki ablakomba száll?
Csattogtatja szárnyát,
Veri szívem álmát.

(„Édösanyámtú tanútam”)

10.

Adatközlő: Lőcsei Lajosné Bréti Erzsébet (56)

Hely: Hertelendifalva (Torontál) – Vojlovica (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Kiss Lajos, 1969. III.

Parlando ♩ = 100 cca.

1.)

El - ment a ma - dár - ka, ü - res a ga - lic - ka,
 Azt i - zen - te visz - sza, visz - sza jó ta - vasz - ra.
 Ha ta - vasz - ra nem jó, bú - za pi - ru - lás - ra,
 Ha még ak - kor se jó, tudd még, hogy so - se jó.

1.)

2. Anyám, édesanyám megharagudt réám,
 Kitétte zászlóját, veri szívem búját.
 Vedd bé, anyám, vedd bé, vedd bé te zászlódat,
 Ne szomorítsd szívét a te leányodnak!

11.

Adatközlő: Biró Ferenc (71)

Hely: Székelykeve (Temes) – Skorenovac (Jugoszlávia, Vajdaság)

Gyűjtötte: Kiss Lajos, 1968. XI.

Giusto ♩ = 113–122

Ne bu - sul - jon, ko - má - asz - szon,
Csak az Is - ten ro - zsot ad - jon.
Még - i - gyuk a rozs - nak le - vit,
Dí - csér - jük a Jé - zus ne - vit!

2. Ejnye, kislány, de megnőttél!
Azt gondoltam, férhez mentél.
Méntem vóna, de nem kértek,
Ingem itthon felejtettek.

IRODALOM, RÖVIDÍTÉSEK

MNT

A Magyar Népzene Tára. Szerkeszti Bartók Béla és Kodály Zoltán, VI–X.
1973 VI. Népdaltípusok 1. Sajtó alá rendezte Járdányi Pál és Olsvai Imre,
Bp.

1987 VII. Népdaltípusok 2. Sajtó alá rendezte Olsvai Imre. Bp.

1993 VIII. A–B Népdaltípusok 3. Sajtó alá rendezte Vargyas Lajos, Bp.

1995 IX. Népdaltípusok 4. Sajtó alá rendezte Domokos Maria. Bp.

1997 X. Népdaltípusok 5. Sajtó alá rendezte Paksa Katalin. Bp.

Bodor: BODOR Anikó

1997 Vajdasági magyar népdalok. Lírai dalok, Újvidék

Burány: BURÁNY Béla

1978 Hallották-e hírét? Pásztor dalok, rabénekek, balladák. Gyűjtötték dr.

Burány Béla, Bodor Anikó, Bodor Géza, Tripolsky Géza, Újvidék

Járdányi: JÁRDÁNYI Pál

1961 Magyar népdaltípusok I–II. Budapest

Kiss: KISS Lajos

1982 Gombos és Doroszló népzeneje. A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára I., Újvidék

Kiss–Bodor: KISS Lajos – BODOR Anikó

1984 Az al-dunai székelyek népdalai. A Jugoszláviai Magyar Népzene Tára II., Újvidék

Kodály–Vargyas: KODÁLY Zoltán

1971 A magyar népzene. A példatárat szerkesztette Vargyas Lajos, Bp.

MNZA IV.: PAKSA Katalin – NÉMETH István

1989 Magyar Népzenei Antológia IV. Alföld (hanglemezalbum, Hungaraton LPX 18 159-63) Bp.

Paksa: PAKSA Katalin

1978–79 A szögedi nemzet zenéje, in: Bálint Sándor: A szögedi nemzet III.,
A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged

Paksa–Németh: PAKSA Katalin – NÉMETH István

1994 Magyar Népzenei Antológia. Alföld, Bp.

VARGYAS Lajos

1977 Hallották-e hírét – recenzió Burány Béla könyvéről, in: Hungarológiai Közlöny 32. sz. Újvidék

1981 A magyarság népzeneje, Bp.

VMND: BODOR Anikó

1992 Vajdasági magyar népdalok (hanglemez, Hungaraton LPX 18 215)
Bp.